

Το υλικό της έκθεσης, του καταλόγου και της αφίσας προέρχεται από την ιδιωτική συλλογή του Β.Α. Μαυρομάτη. Οποιαδήποτε αναδημοσίευση ή κάθε είδους αναπαραγωγή δεν επιτρέπεται χωρίς την έγγραφη άδεια του συλλέκτη.



39. ΤΡΙΣ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΕΝΔΥΜΑΣΜΩΝ από χωριά της ευρύτατης περιοχής Θεσσαλονίκης, σε κάρτα του Albert Nissim (1902).

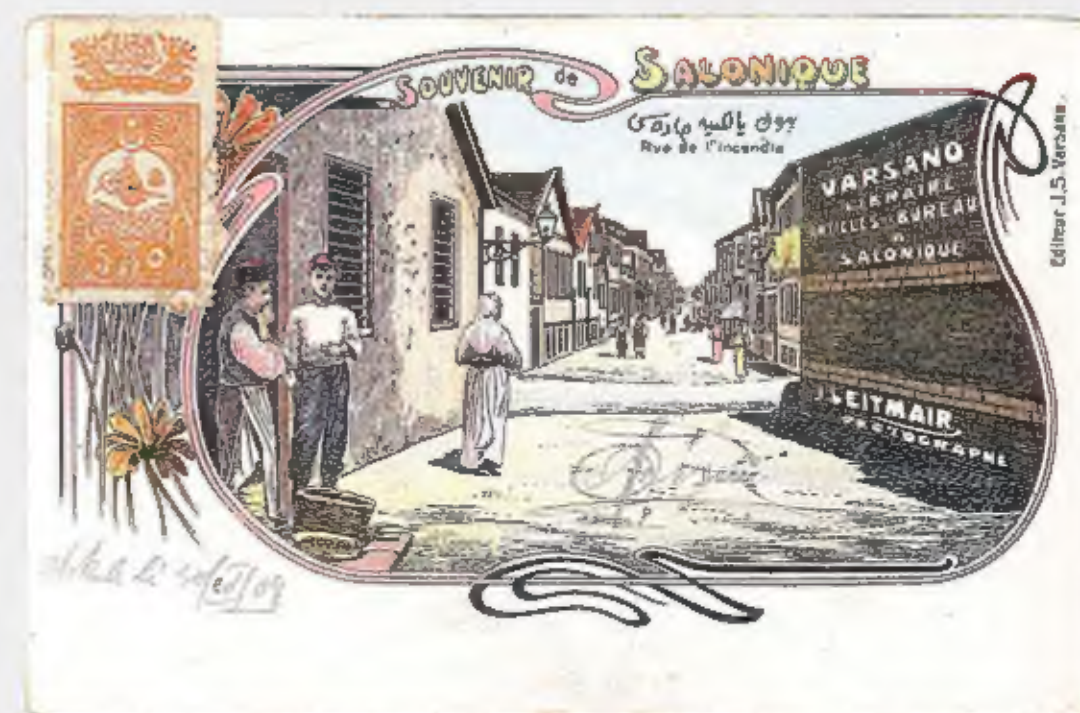


40. ΔΥΟ... ΝΑΝΟΙ 35 ΚΑΙ 39 ΕΤΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ! Είναι άγνωστος ο τρόπος που έγιναν οι δύο αυτές φωτογραφίες. Πιθανόν να πρόκειται για μέλη περιοδεύοντος τσίρκου ή θεάσου. Η κάρτα είναι του εκδότη G. Badier της περιόδου 1902-1903.

Την επιστημονική ευθύνη της έκθεσης «Η Θεσσαλονίκη στο μεταίχμιο δύο αιώνων» είχε ο Β.Α. Μαυρομάτης. Την αισθητική επιμέλεια έκανε ο Ε.Α. Χεκίμογλου με τη βοήθεια της Μ. Μανίνα και της Υπηρεσίας του Πολιτιστικού Κέντρου. Ο κατάλογος τυπώθηκε στην INTERPRINTER. Οι χρωματικοί διαχωρισμοί έγιναν στου Χρήστου Θωμά και η στοιχειοθέτηση στην INFOPRINT. Επιμέλεια / σχεδιασμός: Ε.Α. Χεκίμογλου.

## ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΟΡ. ΕΛΛΑΔΟΣ

### Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ



### ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΔΥΟ ΑΙΩΝΩΝ

Προσέγγιση στην πόλη μέσα από παλιές καρτ ποστάλ (1896-1913)





## ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΔΥΟ ΑΙΩΝΩΝ

Η καρτ ποστάλ, (όπως επικράτησε να ονομάζουμε στην καθημερινή γλώσσα το ταχυδρομικό δελτάριο), αποτελεί μια αναγνωρισμένη πηγή ιστορικών πληροφοριών αλλά και ένα αποτελεσματικό μέσο διατήρησης της ιστορικής μνήμης. Τα φιλοτελικά στοιχεία του δελταρίου, (το γραμματόσημο, οι ταχυδρομικές σφραγίδες, ο εκδότης), επιτρέπουν την ακριβή χρονολόγησή του. Περιβάλλονται έτσι με πρόσθετη τεκμηριωτική αξία οι πληροφορίες που μας δίνει το κεντρικό θέμα της καρτ ποστάλ: ο δρόμος, το κτίριο, το αστικό τοπίο, οι μορφές των ανθρώπων, τα κοινωνικά γεγονότα αλλά και ο αποστολέας, ο παραλήπτης, το μήνυμα.

Η έκθεση «Η Θεσσαλονίκη στο μεταίχμιο δύο αιώνων» είναι μια πρόσκληση, προς κάθε ενδιαφερόμενο, για ένα ταξίδι στην πόλη κατά τα τελευταία χρόνια πριν και τις πρώτες μέρες μετά την απελευθέρωσή της. Οι καρτ ποστάλ παρουσιάζονται μεγεθυμένες, έτσι ώστε ο επισκέπτης της έκθεσης να μπορεί να διακρίνει τις λεπτομέρειες, τις σκιές και τα μυστικά του περιεχομένου τους. Ακόμη η έκθεση περιλαμβάνει και κλούσινο υλικό συνοδείας, από την ίδια ιστορική περίοδο, όπως βιβλία, χάρτες, ταξιδιωτικούς οδηγούς και βέβαια αυτούσιες παλιές καρτ ποστάλ.

Η περίοδος 1896-1913 προτιμήθηκε τόσο για το ιστορικό ενδιαφέρον της όσο και για τη φιλοτελική αξία των καρτ ποστάλ που παρουσιάζονται και που επιλέχθηκαν ανάμεσα σε χιλιάδες άλλες. Το υλικό αυτό προέρχεται από την ιδιωτική συλλογή του κ. Βασίλη Μαυρομάτη και περιλαμβάνει τεκμήρια από τα σπανιότερα του είδους.

(Εξώφυλλο): Η ΟΔΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ που διανοίχτηκε μετά την πτώση του Αυγούστου 1896, σε κάρτα του εκδότη Juda Varsano.

1. Η ΑΠΟΒΑΘΡΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΤΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ σε κάρτα του 1911. Διακρίνονται καθαρά τα δύο συμμετρικά κτίρια για τον αστυνομικό και τελωνειακό έλεγχο των επιβατών των πλοίων.

2. Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΙΜΑΝΙΟΥ σε κάρτα της δεύτερης σειράς του εκδότη David M. Benveniste τυπωμένη στα 1903.

3. ΤΟ ΚΑΤΩ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΛΕΩΦΟΡΟΥ ΛΑΜΗΛΙΣ προς την περιτείχιση Λευκού Πύργου, σε κάρτα του Δημητρίου Σανίδη τυπωμένη στα 1903.

4. Η ΠΑΛΑΤΙΑ ΤΟΥ ΛΕΥΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ στο κάτω τέλος της λεωφόρου Χαμηλίδι, σε κάρτα του Δ. Σανίδη, τυπωμένη στα 1909.

Η εικόνα της Θεσσαλονίκης, λίγο πριν από την απελευθέρωσή της, προβάλλει μέσα από την ιστοριογραφία περίπλοκη αλλά και αδρή: γρήγορες αλλαγές, πολεοδομικές, συγκοινωνιακές και οικονομικές συγκρούσεις εθνικές και κοινωνικές, εκσυγχρονισμοί που δεν ευδοκούν, ξένες επιμβάσεις που περιπλέκουν την πολιτική κατάσταση. Οι εισαγωγές από το λιμάνι διπλασιάζονται, ευρωπαϊκές εταιρείες αναλαμβάνουν τη συγκοινωνιακή υποδομή (όπως και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Ανατολής), το εμπόριο ακμάζει, το αστικό τοπίο μεταβάλλεται. Ο Χιλή πασάς αναλαμβάνει τη διοίκηση των ευρωπαϊκών βιλαετιών, ευρωπαίοι χωροφύλακες υποτίθεται πως τηρούν την τάξη, βουλγαρικές συμμορίες αναστατώνουν την ύπαιθρο. Ο Ίων Δραγούμης, ο Παύλος Μελάς, ο Σουλιάτης-Νικολαΐδης, ο Λάμπρος Κορομηλάς— οι επώνυμοι, αυτοί και άλλοι, ηγέτες του μακεδονικού αγώνα, ανασύρονται μαζί με το μέγα πλήθος των ανωνύμων. Για τις εκκλησίες και τα σχολεία, ως κύρια χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας, δίνεται η μάχη ανάμεσα στο πατριαρχικό και στο εξαρτικό στοιχείο, ανάμεσα στην ελληνική και στη βουλγαρική παιδεία. Οι Νεότουρκοι, με αφετηρία τη Μακεδονία, πραγματοποιούν την άγρινη εκκαθάρισή τους και ανοίγουν τους ασκούς του Αϊόλου με τις πολιτικές ελευθερίες, για να τους ξανακλείσουν αμέσως πανικόβλητοι. Το όνειρο θάνατος σύντομο, μα και η διάγνυσή του δεν θα κρατήσει πολύ. Ο πρώτος βαλκανικός πόλεμος ξεσπά και οι τελικές λύσεις δρομολογούνται. Ο Χασάν Ταχσίν θα παραδώσει στον ελληνικό στρατό τα κλειδιά της πόλης, στην έπαυλη των Μοδιάνο στο Τόφιν. Η πρώτη ελληνική σημαία ανεβαίνει τελικά στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Μηνά, από τα χέρια του ίδιου του Ίωνα Δραγούμη.

Πίσω, ωστόσο, από τη λάμψη των γεγονότων, η Θεσσαλονίκη των αρχών του αιώνα μας παραμένει μια γοητευτική άγνωστη. Δεν πρόκειται βέβαια για ένα τοπίο ειδυλλιακό. Είναι μια πόλη με μεγάλες αντιθέσεις όπου, όχι μακριά από τη Συνοικία των Πύργων και την πολυτέλειά της, υποκλίνονται σε ανήλιους και στενούς δρόμους, οι πλανοκατοικημένες κατοικίες των Εβραίων εργατών. Μια πόλη που μαστίζεται από συχνές επιδημίες και οικονομική αβεβαιότητα. Από το φθινόπωρο του 1906, και μέχρι την απελευθέρωση, εξελίσσεται μια αλυσιδωτή οικονομική κρίση, με χαμηλές εσοδείες και δεκάδες εμπορικές πτωχεύσεις. Αποκορύφωμα όλων αυτών είναι η αναστολή πληρωμών των τραπεζικών οίκων Μοδιάνο και Αλλατίνι το φθινόπωρο του 1911. Τα θύματά της θα είναι αμέτρητα.

Τα εμπορικά κέρδη συσσωρεύονται. Συχνά διοχετεύονται στα ακίνητα. Η γαιοπρόσδοος στην περιοχή της αγοράς φτάνει σε αστρονομικά ύψη. Από τα τέλη του 19ου αιώνα, ανεγείρονται κτίρια αποκλειστικά για εμπορική χρήση και οι αστικές οικογένειες εγκαταλείπουν την οδό Φράγκων. Οι Πύργοι, ελάχιστοι από τους οποί-

ους σώζονται σήμερα κι ανάμεσά τους η βίλα Καπαντζή, τα παραθαλάσσια αυτά μνημεία εφήμερου πλούτου, είναι ίσως η πιο χειροπιαστή απόδειξη για τον τρόπο χρησιμοποίησης του οικονομικού κλεονόσματος.

Η πόλη απλώνεται έξω από τα ρημαγμένα τείχη της. Γύρω από το μεγάλο νεωτερισμό της εποχής, τα πρώτα εργοστάσια, φυτρώνουν ταπεινοί εργατικοί οικισμοί, καθώς η πυρκαγιά του 1890 και οι επόμενες οδηγούν σε πολεοδομικούς εκσυγχρονισμούς, που υψώνουν την τιμή της γης και απομακρύνουν τους κοινωνικούς πληβείους από το κέντρο της πόλης.

Ένα σημαντικό σημείο στην περίοδο αυτήν είναι η ανασύσταξη του ελληνικού αστισμού. Η ελληνική επιχειρηματικότητα εκδηλώνεται ποικιλότροπα. Όχι μόνον στο τοπικό εμπόριο αλλά και στη βιομηχανία, στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, στις πιστωτικές σχέσεις. Τομείς δυσπρόσιτοι για το ελληνικό στοιχείο, όπως οι εξαγωγές σιτηρών και η μεγάλη γαιοκτησία, αλώνονται στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας από κοινοπραξίες Ελλήνων επιχειρηματιών. Οι πρώτες ελληνικές τράπεζες εμφανίζονται και υποβοηθούν αυτήν την προσπάθεια, με επικεφαλής την Τράπεζα της Ανατολής (προπομπή της Εθνικής) και την Τράπεζα Αθηνών. Όπως η νεότερη έρευνα δείχνει, ο ρόλος τους— γενικά άγνωστος— αποδεικνύεται πολύ σημαντικός, όχι μόνον για τη Θεσσαλονίκη αλλά και για ολόκληρο το μακεδονικό ελληνισμό.

Μαζί με τον ελληνικό στρατό φτάνουν στην πόλη και οι ανώνυμοι δημόσιοι λειτουργοί, που θα στήσουν τον πρώτο διοικητικό μηχανισμό στην ελευθερωμένη Μακεδονία. Επίλεκτα στελέχη όλοι τους, θα διακριθούν αργότερα σε ανώτατα αξιώματα. Μαζί με το ανεπαρκές αποκεντρωτικό πείραμα, κατά τους μήνες που ακολουθούν την απελευθέρωση, θα δώσουν και τη μάχη εναντίον του οικονομικού πανικού, που τον τροφοδοτούν οι ξαφνικές αλλαγές και η ξένη προπαγάνδα. Σ' αυτόν τον ξεχασμένο, δίχως όπλα, πόλεμο, θα θριαμβώσει ο Γεώργιος Κοφινάς, εμπνευστής της Ελευθέρως Ζώνης του λιμένος της Θεσσαλονίκης.

Από τις αποσπασματικές αυτές αναφορές, στις καρτ ποστάλ δεν θα βρούμε ίσως πολλά, αλλά ταυτόχρονα θα υποψιαστούμε τα πάντα. Η μίζερια αποφεύγει να αποθανατίζεται. Το μεγαλείο είναι εκείνο που σπεύδει να φωτογραφηθεί— στις φωτοσκιάσεις του αστικού τοπίου, στην πολυχρωμία των ενδυμασιών, στη λαμπρότητα των πανοραμμάτων. Καλά κρυμμένες μέσα στις εικόνες, στα γραμματόσημα, στις ταχυδρομικές σφραγίδες, στα χειρόγραφα μηνύματα των καρτ ποστάλ, οι σκιές δύο αιώνων αφήνουν το μάτι του προσεκτικού παρατηρητή να χαρεί ψευδαίσθη μερικές από τις ανταυγίες τους.

Ε.Α.Χ.





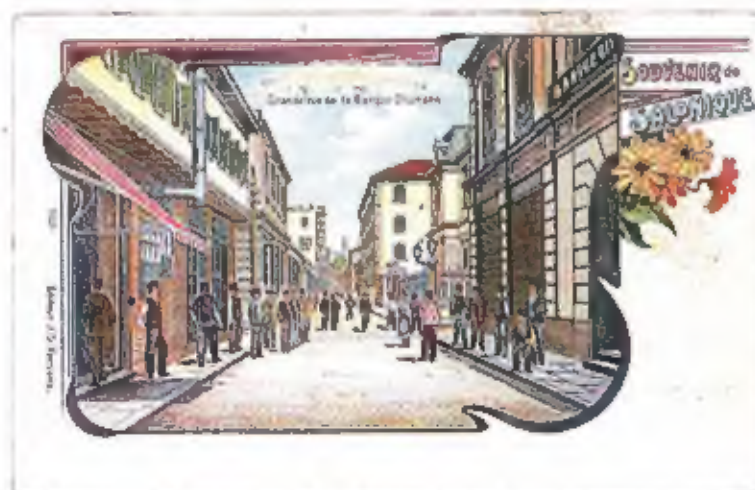
# ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΙΚΩΝ ΔΕΛΤΑΡΙΩΝ (γνωστά ως Cartes-Postales).

Σύμφωνα με τον ορισμό του επιστολικού δελταρίου, όπως καθορίστηκε στην πρώτη σύνοδο της Διεθνούς Ταχυδρομικής Ένωσης (Union Postale Universelle) στα 1874, αυτό είναι «... φύλλο λεπτού χαρτονιού ή ισχυρού χαρτιού, αρκετά ανθεκτικό, του οποίου η μισή δεξιά πλευρά στο μπροστινό τμήμα είναι για την εγγραφή του ονόματος του παραλήπτη, ενώ το πίσω τμήμα χρησιμοποιείται για το μήνυμα που θέλει να μεταφέρει. Η ένδειξη «Carte Postale» δεν είναι υποχρεωτικά τυπωμένη, εκτός αν πρόκειται για αλληλογραφία εξωτερικού. Οι μέγιστες διαστάσεις του είναι 107 × 150 χιλ. και οι ελάχιστες αποδεκτές 70 × 100 χιλ. Με βάση την προηγούμενη διαστασιολόγηση των δελταρίων μπορούμε να πούμε ότι οι πρώτες κάρτες αλληλογραφίας χρησιμοποιήθηκαν από τους Ασσυρίους στα τέλη της 4ης χιλιετηρίδας π.Χ. Ήταν κατασκευασμένο από άργιλλο με κείμενα σφηνοειδούς γραφής, ενώ στη Μικρά Ασία βρέθηκαν σε ανασκαφές και μικρά ορθογώνια τμήματα ξύλου ή ελεφαντοστού, καλυμένα με κερί, που περιείχαν εγγράφατα σύντομα, εμπορικά κυρίως, μηνύματα των ελληνοιστικών χρόνων. Παρόμοια μέθοδο σύντομης αλληλογραφίας χρησιμοποιούσαν και οι Ρωμαίοι, μέσα στα γεωγραφικά όρια κάθε πόλης, με τη διαφορά ότι άφηναν άγραφο το πίσω μέρος της πλάκας,

ώστε ο παραλήπτης να συμπληρώσει τη δική του απάντηση. Η πρώτη χρησιμοποίηση χαρτονένιων ευχετηρίων καρτών ανάγεται στην αυλή της πρώτης δυναστείας των Χαν στην Κίνα, δύο αιώνες προ Χριστού. Πολύ αργότερα, γύρω στο 10ο αιώνα, συναντάμε διακοσμημένες «καρτολίνες» με ευχετήρια μηνύματα, να κυκλοφορούν στον χώρο της Άπω Ανατολής. Αντίστοιχες ευχετήριες κάρτες, ζωγραφισμένες στο χέρι ή γραμμένες πίσω από τραπουλόχαρτα, συναντάμε στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λουδοβίκου XIII (1610-1643). Στο μουσείο του Colmar υπάρχει μια ζωγραφισμένη καρτολίνα με ευχές για το Νέο Έτος 1460! Το θέμα της απεικόνισης είναι συνήθως θρησκευτικό (ο Ιησούς παιδί στο ξυλουργείο του πατέρα του, η είσοδος στα Ιεροσόλυμα, κλπ). Οι κάρτες αυτές μεταφέρονταν με το ταχυδρομείο που ίδρυσε ο Λουδοβίκος XI, στην αρχή ως βασιλικό, αργότερα όμως και για τους κρατικούς λειτουργούς, εμπόρους, τραπεζίτες, κλπ. Η πρώτη σαφής βιβλιογραφική αναφορά που πιστοποιεί την ύπαρξη εικονογραφημένων επιστολικών δελταρίων (carte postale illustrée) βρίσκεται σ' ένα γαλλικό ημερολόγιο-κατάστιχο που τυπώθηκε στο Παρίσι στα 1777 με τίτλο *Almanach de la Petite Poste de Paris, réunie à la grande poste*. Σύμφωνα μ' αυτό, εφευρέτης της εικονογραφημένης καρτοποστάλ είναι ένας παριζιάνος χαράκτης, ονόματι Desmays (κατ' άλλους μελετητές Desmaysens) που τύπωνε ευχετήριες κάρτες μικρών διαστάσεων, διακοσμημένες με διάφορες παραστάσεις και κλαίσια, προορισμένες για την αλληλογραφία εντός της πόλεως. Η ιδέα όμως αυτή δεν είχε την απαιτούμενη απήχηση στον κόσμο, λόγω της αδιάκριτης ανάγνωσης του περιεχομένου της κάρτας απ' όλους όσους ασχολούνταν με τη διακίνησή της (υπηρετικό προσωπικό, ταχυδρόμοι, μεταφορείς, κλπ). Δυστυχώς μέχρι στιγμής δεν έχει βρεθεί καμία τέτοια κάρτα, ώστε να γνωρίζουμε με ακρίβεια το μέγεθός της, τους χρωματισμούς της, τα διακοσμητικά στοιχεία που χρησιμοποιούσε, κλπ. Αμέσως μετά την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης το 1789, η Εθνική Συνέλευση καταδίκασε και απαγόρευσε την κυκλοφορία της «κάρτας», ως αντιλαϊκού μέσου διακίνησης ιδεών και μηνυμάτων. Τα επόμενα χρόνια, μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, οι πληροφορίες για την εκτύπωση και διακίνηση καρτών στη Γαλλία και την υπόλοιπη Ευρώπη είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Στα 1856 η διοίκηση των γαλλικών ταχυδρομείων υιοθετεί εκ νέου τη λεγόμενη «ανοικτή αλληλογραφία» (correspondance à découper) των καρτών και αρκετές απ' αυτές σώζονται σε ιδιωτικές συλλογές και μουσεία. Τα θέματά τους είναι συνήθως εικόνες παιδιών, αγγέλων, τελετών Πρώτης Κοινωνίας, λειτουργίες σε εσωτερικά εκκλησιαστικά κλπ. Η ιδέα για τη σύγχρονη μορφή του επιστολικού δελταρίου ανήκει στον Πρόσο Von Stephan που, κατά τη διάρκεια της πέμπτης συνεδρίασης της Συνμοσπονδίας των Γερμανικών Ταχυδρομείων (η



1. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΧΡΩΜΟΛΙΘΟΓΡΑΦΗ ΚΑΡΤΙΠΟΣΤΑΛ με κυρίως θέμα τμήμα της ανατολικής πλευράς της πόλης και την αποβάθρα πέρα από το Λευκό Πύργο, που φέρει σε ένθετη απεικόνιση την Καμάρα με την Εγνατία οδό. Είναι έκδοση του Θεσσαλονικιού G. Bader τυπωμένη στη Βιέννη γύρω στα 1897.
2. Η ΓΩΝΙΑ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΛΕΟΝΤΟΣ ΣΟΦΟΥ με το νέο κτίριο της Οθωμανικής Τράπεζας και τη στοά Lombarda. Η κάρτα ανήκει στην τρίτη σειρά εκδόσεων του Jude Varsano (1904).
3. Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ στα 1902.
4. Η ΕΓΓΛΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΣΤΑ 1900, σε κάρτα του Jude Varsano τυπωμένη στα 1904.
5. Η ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗ ΓΩΝΙΑ ΤΗΣ ΘΑΛΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ (σημερινή Προξένου Κορομηλά) σε κάρτα του Jude Varsano (1904).
6. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΧΡΩΜΟΛΙΘΟΓΡΑΦΗ ΚΑΡΤΙΠΟΣΤΑΛ με θέμα το ανατολικό τμήμα της πόλης και με ένθετη απεικόνιση της Λεωφόρου Χαμηλά (σημερινή Εθνικής Αμύνης). Είναι τυπωμένη στη Βιέννη στα 1897, από το Θεσσαλονικικό εκδόστη Jacques E. Soto.







11



12



13

11. ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΚΥΜΑΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΕΥΚΟ ΠΥΡΓΟ σε κάρτα του εκδότη - βιβλιοπώλη L. Moïho στα 1902.
12. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΧΡΟΜΟΛΙΘΟΓΡΑΦΗ ΚΑΡΤΠΟΣΤΑΛ του τέλους του περασμένου αιώνα, που απεικονίζει ως κυρίως θέμα τμήμα της προκυμαίας προς τον Λευκό Πύργο, όπου διακρίνεται καθαρά το κτίριο της Ψαρογοράς. Η κάρτα έχει τυπωθεί στο Αμβούργο στα 1896 για λογαριασμό της Γερμανικής Λέσχης Θεσσαλονίκης (Deutscher Kegelclub, Salonik).
13. ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟΒΑΘΡΑΣ, ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΙΑΚΩΝ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΦΕ-ΝΕΚΙΩΝ καθώς και του κτιρίου της ναυπλιακής εταιρείας Messageries Maritimes. Η κάρτα είναι χρομολιθογραφίας εκτύπωσης κι αποτελεί τμήμα της τρίτης σειράς του εκδότη Juda S. Versano (1904).

Γερμανία απαριζόταν από ανεξάρτητα κρατίδια) στα 1865, πρότενη την κυκλοφορία ενός χαρτονένιου μονόφυλλου αλληλογραφίας, ανοιχτού (χωρίς φάκελλο), με επαρκή χώρο για την εγγραφή συντομου μηνύματος. Η πρόταση αυτή καταγράφηκε στα πρακτικά της συνεδρίασης, αλλά ουδέποτε έγινε αποδεκτή. Και φθάνουμε στα 1869. Στην Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία, ο Emmanuel Hermann (1838-1902), καθηγητής της αυστριακής στρατιωτικής ακαδημίας του Wiener-Neustadt, προτείνει χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά τον ακριβή όρο «carte postale», την χρησιμοποίηση στην αλληλογραφία των εντύπων δελταρίων. Η ιδέα γίνεται αμέσως αποδεκτή και έτσι, την 1η Οκτωβρίου 1869 η Αυστροουγγαρία εγκαινιάζει τη νέα αυτή μέθοδο αλληλογραφίας. Πρόκειται για μικρά ορθογώνια χαρτόνια με έντυπη τη μία πλευρά, όπου υπάρχει τυπωμένο ένα γραμματόσημο και τρεις γραμμές για την αναγραφή του ονόματος του παραλήπτη. Η άλλη πλευρά είναι εντελώς ελεύθερη για το κείμενο (entier postal).

Γρήγορα και οι υπόλοιπες χώρες υιοθετούν αυτή τη μέθοδο ελεύθερης και ανοικτής αλληλογραφίας, με πρώτη τη Συνομοσπονδία της Γερμανίας του Βορρά στις 6 Ιουνίου 1870. Ακολουθούν την ίδια χρονιά η Αγγλία, η Ελβετία και το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο (1871), η Δανία (1871), η Ολλανδία (1871), η Γαλλία (1872), η Ρωσία (1872), η Σουηδία και η Νορβηγία (1872), η Ισπανία (1873), οι Η.Π.Α. (1873), η Ρουμανία (1873), η Ιταλία (1874), η Οθωμανική αυτοκρατορία (1875), η Ελλάδα (1876), η Πορτογαλία (1878) κ.ά. Τις παραμονές του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου, στις 17 Ιουλίου 1870, ο καγκελάριος Βίσμαρκ εισάγει επίσημα την χρήση των εντύπων μονοφύλλων δελταρίων στο στρατό. Την ίδια περίπου εποχή, στη Γαλλία, ο πρόδρομος του Γαλλικού Ερυθρού Σταυρού, η «Société de secours aux blessés», εκδίδει μία έντυπη κάρτα, με πρακτικό σκοπό την γρήγορη αλληλογραφία μεταξύ γειτονικών πόλεων για την κατάσταση των τραυματιών του πολέμου. Κατά την πολιορκία του Στρασβούργου από τη στρατιά του στρατάρχη Von Werder, η πόλη αποκόβεται εντελώς από την υπόλοιπη Γαλλία. Η προαναφερθείσα Επιτροπή Βοήθειας Τραυματιών της πόλης, που διαθέτει ένα μεγάλο απόθεμα νέων εντύπων καρτών, προτείνει στο στρατάρχη την αλληλογραφία, μέσω καρτών, για λόγους ανθρωπιστικούς με τα μετόπισθεν. Η πρόταση γίνεται αποδεκτή με υποκορισμό, με την προϋπόθεση ότι τα γερμανικά ταχυδρομεία θα εισέπραταν πρόσθετο τέλος (taxe) 6 Kreuzer στην κάθε κάρτα. Έτσι η αλληλογραφία των πολιορκημένων ...παράλαμβανόταν από τους Πρώτους και αφού περνούσε από λογοκρισία στην Καρλσρούη, μεταβιβαζόταν στην ουδέτερη ελβετική Βασιλεία και κατόπιν στη Γαλλία! Μ' αυτό τον

τρόπο οι πρώτες καρτοστάλ που κυκλοφόρησαν μαζί στην εμπόλεμη Ευρώπη έφεραν σφραγίδες των γαλλικών, γερμανικών και ελβετικών ταχυδρομείων με ένα πρωτικό γραμματόσημο! Σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου κυκλοφόρησαν πολλές κάρτες και έντυπα δελταρία σχεδόν σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης.

Ας επανέλθουμε όμως στην εξέλιξη των εικονογραφημένων επιστολικών δελταρίων. Στα 1750, στέλνεται από κάποιον Ιταλό Bertarelli σε φίλο του στο Παρίσι, μια όμορφη σειρά ευχετηρίων καρτών. Εκατό χρόνια αργότερα, το 1846, ο λονδρέζος λιθογράφος Henry Cole τυπώνει χίλιες ευχετηρίες κάρτες για λογαριασμό του Sir H. Sley της Βασιλικής Ζωγραφικής Ακαδημίας. Ο ελβετός Fennner Matter από την Βασιλεία, πουλά στα 1855 στο κατάστημά του, καρτοστάλ διακοσμημένες με ξυλογραφίες, ενώ ο βερολινέζος λιθογράφος Miesler στα 1860 τυπώνει απόψεις της πόλης του σε κάρτες. Η πρώτη προσπάθεια εικονογράφησης των ήδη κυκλοφορούσαν επίσημων εντύπων δελταρίων (ή ταχυδρομικών μονόφυλλων όπως είναι γνωστότερα) γίνεται από ένα Γερμανό ιερέα της πόλης Östergode στην ανατολική Πρωσία, τον Ludolf Parisius (1853-1940), που τύπωνε σατυρικές παραστάσεις ή αστικά τοπία στο λευκό τμήμα της κάρτας.

Την ίδια περίπου εποχή στην Βιέννη, ένας Σέρβος υπολογαγός του αυστρουγγρικού στρατού, ο Petar Manojlović, ασχολούνταν τον ελεύθερο χρόνο του βοηθώντας στην σύνταξη ενός σερβικού περιοδικού με κυριλλικούς χαρακτήρες και τίτλο Zmaj (ο Δράκος). Στα τέλη του 1870 ο Manojlović έφερε στη σύνταξη του περιοδικού το σκίτσο ενός δράκου που υπερίπταται δύο σλαβικών πόλεων, οι οποίες απεικονίζονται στο κάτω τμήμα της εικόνας. Η διεύθυνση του περιοδικού κράτησε το σκίτσο και στις αρχές του επομένου έτους το τύπωσε σε διαστάσεις μιας επίσημης καρτοστάλ. Η χάραξη του πρωτότυπου έγινε σε χαλκογραφία από τον χαράκτη Rudolf von Waldheim και μέχρι σήμερα ένα μόνο ταχυδρομημένο αντίτυπο είναι γνωστό.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο βιβλιοπώλης-τυπογράφος Schwartz από το Oldenburg τυπώνει, στα 1875, στο αριστερό λευκό τμήμα των επίσημων γερμανικών δελταρίων, την κομική παράσταση ενός μικρού διαβόλου μέσα σε μια κάβα κρασιών. Το δεξί τμήμα χρησιμοποιόταν για την εγγραφή του κειμένου. Ο ίδιος αργότερα τύπωσε μία σειρά δελταρίων με 25 διαφορετικές ξυλογραφίες.

Η παρότητα της γαλλικής εικονογραφημένης κάρτας ανήκει στον βιβλιοπώλη Léon Beaudeau από το Sillé-le-Guillaume (Sarthe). Στα τέλη του 1870, εκμεταλλευόμενος τη συγκέντρωση γάλλων στρατιωτών στο κοντινό στρατόπεδο του Conlie, τύπωσε κάρτες διαστά-

14. ΤΟ ΑΝΩ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΔΕΣΦΟΡΟΥ ΧΑΜΗΛΗΣ (σημερινή Εθνική Αγία) ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΙ σε κάρτα των εκδοτών Matrasso, Saragoussi & Roussio, τυπωμένη στη Θεσσαλονίκη στα 1908.
15. Η ΑΠΟΒΑΘΡΑ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΩΝ ΘΑΛΑΣΣΙΩΝ ΛΟΥΤΡΩΝ, μικροστά στην αρχή της λεωφόρου των Εξοχών (σημερινή Βασιλίσσης Όλγας). Η κάρτα ανήκει στη δεύτερη σειρά των εκτυπώσεων του εκδότη G. Bader, που έγιναν κι αυτές στη Βιέννη γύρω στα 1898.
16. Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΙΟΥ ΜΕ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ που ήταν εκφορπομένοι με το πλάσιμο των δρόμων, σε καρτοστάλ του Αgh. Σινίδη, τυπωμένη στα 1909.
17. Η ΟΔΟΣ ΕΙΝΑΤΙΑ ΣΤΑ 1908, σε κάρτα του εκδότη G. Bader, ταχυδρομημένη με τη Ρωσική Επιχείρηση Αποκλειστικών Μεταφορών και Εμπορίου, η οποία διέθετε υποκατάστημα στη Θεσσαλονίκη ήδη από το 1863.

14



15



16



17







18. ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΒΑΘΡΑΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΚΕΡΙΟ ΤΗΣ Messageries Maritimes, στη γωνία της Λεωφ. Νίκης και Ολύμπου (στο ισόγειο βρισκόταν η μπιραρία Ορίεου), σε κάρτα της δεύτερης σειράς εκδόσεων του εκδότη G. Bader (1898).
19. ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΕΡΙΟΥ ΤΟΥ Γ' ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ στη Λεωφόρο Στρατού σε κάρτα του εκδότη Δημητρίου Σωτήρη, από φωτογραφικό κλισό του 1902-3.
20. ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΗ ΧΡΩΜΟΛΙΘΟΓΡΑΦΗ ΚΑΡΤΙΝΟΣΤΑΣ των ελλείκων του παλαιότερου αιώνα, που απεικονίζει τμήμα της ανατολικής πλευράς της πόλης και της αποβάθρας του Λευκού Πύργου. Σε ένδειξη απεικόνιση η στολή καθαρά (ενόπλιον φρουρού). Πρόκειται για πρώτη σειρά καρτών του εκδότη G. Bader, αυστριακής προέλευσης.



Voici mon adresse.  
Mlle Valentine Bischiutter  
Agence de la Navigation  
شركة الملاحة البحرية  
Salonique (Thessalonique)

Souvenir  
de  
SALONIQUE

le 24/5/1900

Madame,  
Ayant lu dans la Revue illustrée,  
Lecture pour Tous, que vous désirez échan-  
ger des cartes postales illustrées, je vous  
envoie une carte de Salonique avec  
prière de m'envoyer une d'engager.  
Si vous désirez continuer la corres-  
pondance, je pourrai vous envoyer  
toute la collection des cartes de  
Salonique et de la Macédoine.  
Dans l'attente de votre réponse veuillez  
agréer mes salutations distinguées. V. Bischiutter

Gavass.

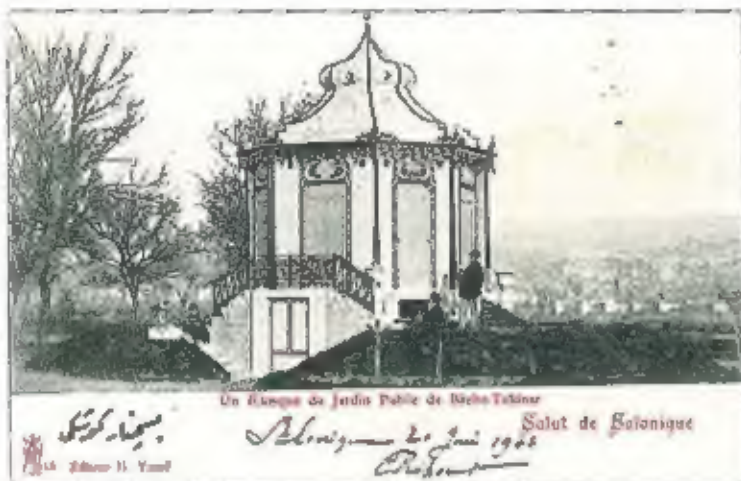
G. Bader Salonique

5843









27

27. **ΕΞΟΧΙΚΟ ΠΕΡΙΠΤΕΡΟ (ΚΙΟΣΚΙ) ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΗΠΟ ΤΟΥ ΜΠΕΚΤΕΪΝΑΡ** με έντονα διακοσμητικά στοιχεία Art Nouveau. Η κάρτα είναι του εκδότη H. Vassif τυπωμένη στα 1905.
28. **Ο ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΟΣ ΠΙΘΑΝΩΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ**, σε καρτποστάλ του εκδότη H. Vassif τυπωμένη μετά το συντακτικό του με το γρά του Nafiz στα 1905.



28



29



30

31. **Η ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΜΕ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ** η οποία ξανακτίστηκε μετά την πυρκαγιά του Αυγούστου 1890, με νέες συνδυασμένες των δρόμων. Η κάρτα ανήκει στην πρώτη περίοδο εγχρόμων εκτυπώσεων του εκδότη Juda Varsano στα 1902.

Η παλαιότερη γνωστή εικονογραφημένη καρτποστάλ με απεικόνιση της πόλης της Θεσσαλονίκης κυκλοφόρησε γύρω στα 1896 από τη Γερμανική Λέσχη Θεσσαλονίκης (Deutscher Kegeclub). Φυσικά είχαν προηγηθεί άλλες κάρτες, χρωμολιθογραφές ή μη, συμπεριλαμβανομένου και του κρατικού ταχυδρομικού μονόφυλλου με έντυπο γραμματόσημο που τύπωσε η Τουρκία το 1875, αλλά αυτές δεν είχαν κάποια συγκεκριμένη παράσταση της πόλης. Ακολουθούν και άλλες σειρές χρωμολιθογραφών απεικονίσεων της πόλης από διαφορετικούς εκδότες, όπως ο Jacques E. Soto και ο G. Bader, που έχουν καταστήματα στη Θεσσαλονίκη, ο D. W. Berl & Co, ο Hermann Seibt (από το Meissen), ο Char. Karlagamis! (Αμβούργο και Θεσσαλονίκη), ο Purger & Co (από το Μόναχο), Sachinis & Co (από τη Δρέσδη), κ.ά. Όλες αυτές τις εικονογραφημένες καρτποστάλ που τυπώθηκαν στην Αυστρία ή τη Γερμανία πριν το 1900 τις ονομάζουμε «προδρομικές» ή «προδρομικές» κάρτες. Στην κατηγορία αυτή δεν εντάσσουμε τις κάρτες που τυπώθηκαν στη Θεσσαλονίκη με διαφορετική τεχνική την ίδια περίοδο, όπως η τρίτη και τέταρτη σειρά εκδόσεων του G. Bader, η σειρά του Αθαν. Ζουζακίδη κ.ά. Οι εκδότες εικονογραφημένων καρτποστάλ της Θεσσαλονίκης είναι βιβλιοπώλες ή τυπογράφοι και δεν ασχολούνται αποκλειστικά με την εκτύπωση και διάθεση καρτών, όπως οι ευρωπαίοι συνάδελφοί τους. Η σχετική βιβλιογραφία είναι ανύπαρκτη και έτσι τις πληροφορίες μας τις αντλούμε από τα φύλλα του τοπικού τύπου της εποχής, τους εμπορικούς οδηγούς, τις διαφημίσεις κ.λπ. Το εμπόριο και η εκτύπωση των καρτποστάλ βρίσκεται ουσιαστικά στα χέρια των εβραίων βιβλιοχαρτοπωλών της πόλης ήδη από τις

αρχές του αιώνα. Η κυριαρχία των πρώτων γερμανικών και αυστριακών χρωμολιθογραφών εκδόσεων παραμερίζεται γρήγορα και το φωτογραφικό κλισέ, φτηνότερο και ευκολότερο, αντικαθιστά τον τρόπο απεικόνισης. Η αγορά της Θεσσαλονίκης δέχεται γρήγορα την καρτποστάλ σαν τρόπο σύντομης επικοινωνίας με χαμηλό κόστος, ακόμα και σαν μέσο ψυχαγωγίας. Τα ευρωπαϊκά περιοδικά γεμίζουν από μικρές αγγελίες Θεσσαλονικτών που επιθυμούν σε διαρκή βάση την ανταλλαγή cartes-postales με συλλέκτες άλλων χωρών. Έτσι η «αγορά του τυπωμένου χαρτιού» της πόλης στρέφεται στην παραγωγή καρτών κάθε είδους, αφού το αγοραστικό κοινό είναι πλέον, λόγω μόδας κυρίως, εξασφαλισμένο. Οι κυριότεροι εβραίοι εκδότες της πόλης μέχρι το 1912 είναι ο David M. Assael (τρεις σειρές εκδόσεων 1902-09) που στεγαζόταν στο Φραγκομαχαλά, ο L. Molho (1902), ο H. Vassif (1903) και ο υιός του Nafiz (1905), ο Juda S. Varsano (τέσσερις σειρές εκδόσεων 1902-05) που είχε το κατάστημά του στην οδό Σαμπρή Πασά, οι Matarasso, Saragoissi & Roussio (δύο σειρές εκδόσεων 1908-9 & 1911), ο Albert J. Barzilai (1902, 1904 & 1909) που είχε το κατάστημά του στην οδό Φράγκων απέναντι από το αυστριακό ταχυδρομείο, ο Albert Nissim (1902) που ήταν επίσης στον Φραγκομαχαλά, ο David J. Errera (1909), ο David M. Benveniste (1901 & 1903) που διέθετε αρχικά τις κάρτες του από το βιβλιοπωλείο του Varsano, ο Modiano (1902-04 & 1909) που στεγαζόταν στη στοά Francis, ο Hananel Naar που χρησιμοποιούσε κυρίως κλισέ του φωτογράφου Paul Zepdji, ο Jacques Saül, ο Juda Perahia, κ.ά.

29. **ΟΙ ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΑΠΝΩΝ** (γνωστής ως «Ρεζίμ») σε κάρτα του εκδότη David M. Assael, τυπωμένη στα 1903 (δευτέρα σειρά εκτύπωσης).
30. **ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ** που ιδρύθηκε στα 1879 και βρισκόταν στην οδό Κασσάνδρου, κοντά στο ναό του Αγίου Δημητρίου.

32. **ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ**, που έμεινε ανέπαφο μετά την καταδίκη του 1898 για τη δολοφονία της Λεωνόρας Χαμηδίδ.







33. ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΕΒΡΑΙΑΣ ΑΕΤΗΣ σε καρτοστάλ του εκδότη J.S. Varsano (1904).

Ταυτόχρονα όμως μ' αυτούς, σημαντικό μερίδιο της αγοράς των εικονογραφημένων καρτοσταλ διέκδικούν με μεγάλη επιτυχία και οι Έλληνες τυπογράφοι και βιβλιοπώλες. Ο πιο γνωστός και παραγωγικός απ' αυτούς είναι ο Δημήτριος Γ. Σωνίδης στην οδό Ταχτά-Καλέ, με συνεχή παρουσίαση διαδοχικών εκδόσεων από το 1904. Ήταν τέτοια η φήμη της ποιότητας των καρτών του, ώστε το Νοέμβριο του 1908 κατασχέθηκαν στο Τελωνείο της πόλης 5.000 κάρτες, με θέμα πορτραίτα μακεδονομάχων και επιγραφή (πλαστή) «Edit. D. Sonides, Salonique», που επιχειρήσαν να εισάγουν οι ήδη εκδότες καρτοσταλ Matarasso, Saragoussi & Roussio. Άλλοι Έλληνες εκδότες ήταν ο Αθανάσιος Ζουζακίδης (1899-1900), που χρησιμοποιούσε κυρίως κλισέ του φωτογράφου Μ. Λιόντα, ο Νικόλαος Α. Ξενοφοντίδης, που είχε αρχικά το τυπογραφείο του απέναντι από τον Άγιο Αθανάσιο, ο Νικόλαος Χριστομάνος, που είχε το τυπογραφείο του στην οδό της Οθωμανικής Τράπεζας στο Φραγκομαχαλά, ο Νικόλαος Γ. Βικόπουλος, που πέθανε το 1910, ο Δημήτριος Σακετούδης, ο Μ. Τριανταφύλλου κ.ά. Σ' αυτούς δεν περιλαμβάνουμε τους Έλληνες εκδότες άλλων πόλεων του εξωτερικού ή της Ελλάδας, όπως ο Βολιώτης φωτογράφος-εκδότης Στέφανος Στουρνάρας, που πραγματοποίησε αριστουργηματικά κλισέ απόψεις της Θεσσαλονίκης και των μνημείων της.

Βεβαίως υπάρχουν και άλλοι εκδότες εικονογραφημένων καρτών Θεσσαλονίκης, όπως ο καθολικός φωτογράφος Albert Baubie που πέθανε το 1905, οι βιβλιοπώλες Αφοι Βορμιολί (1901), το Ιταλικό Βιβλιοπωλείο, αγνώστου ιδιοκτήτη (1904 και 1906), το βιβλιοχαρτοπωλείο Internationale (1909), οι Βούλγαροι Jv. D. Bajdaroff και Samardjieff, κ.ά.

Με την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην παραγωγή και στην διάθεση των καρτοσταλ της πόλης. Οι ανάγκες για αλληλογραφία, ιδίως λόγω της παρουσίας του στρατού, πληθαίνουν και προκαλούν την εμφάνιση νέων εκδοτών. Η ποιότητα πλέον της εκτύπωσης είναι χαμηλή και τα παλιά αποθέματα καρτών εξαντλούνται γρήγορα. Σιγά - σιγά, η αγορά της πόλης ετοιμάζεται για την πλημμυρίδα της «πληθωριστικής» καρτοσταλ του Μεγάλου Πολέμου...

B.A.M.

36. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΩ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΛΕΩΦΟΡΟΥ ΧΑΜΗΔΙΕ (σημερινή Εθνικής Αμύνης) στα 1891, σε νεότερη καρτοσταλ του βιβλιοπώλη Jude S. Varsano (τρίτη σειρά εκτύπωσης).



34. ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΗΣ ΕΧΟΛΗΣ DE LASALLE (ECOLE DE SAINT VINCENT DE PAUL), κοντά στην Οθωμανική Τράπεζα στην οδό Φρόγκων. Τα εγκαίνια του έγιναν στα 1895, ενώ η σχολή ιδρύθηκε στις 2/14 Οκτωβρίου 1888. Η κάρτα ανήκει στην πρώτη σειρά του εκδότη Albert J. Barzilai (1902), που συγκεντρώνει σε κατάστημα της οδού Φρόγκων απέναντι από το Αυστριακό Ταχυδρομείο.



35. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ (ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥ) ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ το Σεπτέμβριο του 1904. Κτίστηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη και ο θεμέλιος λίθος κατατέθηκε το 1896. Η κάρτα ανήκει στη σειρά εκδόσεων του H. Vassif και Nafiz στα 1905.



37. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ το απόγευμα της Κυριακής 20 Ιουνίου 1904. Ήδη η μεταφορά των εγκαταστάσεων της Τράπεζας είχε γίνει στο νέο κτίριο από τις 20 Μαΐου, από τα προσωρινά γραφεία της στους Lombardo. Η κάρτα ανήκει στην τρίτη σειρά εκτύπωσης (χρησιμοποιήθηκε) του βιβλιοπώλη Jude S. Varsano.



38. ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΥΡΟΣΒΕΣΤΕΣ (ΤΟΥΛΟΥΜΠΑΤΖΗΛΕΣ) ΜΕ ΤΗΝ ΠΙΠΗΛΑΤΗ ΧΕΙΡΟΚΙΝΗΤΗ ΑΝΤΛΙΑ ΤΟΥΣ σε καρτοσταλ του βιβλιοπώλη - εκδότη Albert Nissim στα 1902.

